12
CĂRȚI
DESPRE
LUMEA
ÎN CARE
TRĂIM

Pierre Manent s-a născut în 1949, la Toulouse. După obținerea diplomei la École Normale Supérieure, devine asistentul lui Raymond Aron la Collège de France. Este redactor-șef al publicației trimestriale *Commentaire* – înființată împreună cu ilustrul său maestru –, la care publică cu regularitate. Predă filozofia politică la École des Hautes Études en Sciences Sociales din cadrul Centrului de Cercetări Politice „Raymond Aron". În fiecare toamnă, este profesor invitat la Departamentul de științe politice al Universității din Boston. Prin activitatea sa, Manent a contribuit la redescoperirea tradiției liberale franceze, impunându-se, în Franța și la nivel mondial, ca una dintre cele mai importante personalități în domeniul filozofiei politice contemporane.

Opera: *Tocqueville et la nature de la démocratie*, 1982; *Les Libéraux*, 1986; *Histoire intellectuelle du libéralisme: dix leçons*, 1987 (trad. rom. *Istoria intelectuală a liberalismului*, Humanitas, 1992, 2003, 2013); *La Cité de l'homme*, 1994 (trad. rom. *Cetatea omului*, 1998); *Naissances de la politique moderne: Machiavel, Hobbes, Rousseau*, 1997 (trad. rom. *Originile politicii moderne: Machiavelli, Hobbes, Rousseau*, 2000); *Cours familier de philosophie politique*, 2001 (trad. rom. *O filozofie politică pentru cetățean*, Humanitas, 2003); *La Démocratie de notre temps* (cu M. Gauchet, A. Finkielkraut), 2002; *Une éducation sans autorité ni sanction?* (cu A. Renaut și A. Jacquard), 2004; *La Raison des nations*, 2006 (trad. rom. *Rațiunea națiunilor: reflecții asupra democrației din Europa*, 2007); *Ce que peut la littérature* (cu A. Finkielkraut, M. Ozouf și S. Julliard), 2006; *Enquête sur la démocratie: Études de philosophie politique*, 2007; *Les Métamorphoses de la cité: essai sur la dynamique de l'Occident*, 2010 (trad. rom. *Metamorfozele cetății: Eseu despre dinamica Occidentului*, Humanitas, 2012); *Le Regard politique* (convorbiri cu Bénédicte Delorme-Moutini), 2010.

PIERRE MANENT

CUM DE PUTEM TRĂI ÎMPREUNĂ

16 lecții de filozofie politică
pe înțelesul oricui

Traducere din franceză de
Mona Antohi

HUMANITAS
BUCUREȘTI

CUPRINS

Cuvânt înainte 7

Introducere 9

I Organizarea separațiilor 25

II Vectorul teologico–politic 42

III Mișcarea de egalitate 60

IV Problema formelor politice 79

V Națiunea și lucrarea democrației 95

VI Europa și viitorul națiunii 112

VII Războaiele secolului XX 130

VIII Puterile schimbului 160

IX Ce înseamnă a declara drepturile omului 181

X Ce înseamnă a deveni individ 202

XI Religia umanității 222

XII Corpul și ordinea politică 237

XIII Diviziunea sexuală și democrația 256

XIV Domnia dreptului 274

XV Domnia moralei 302

XVI Condiția politică a omului
și unitatea speciei umane 322

CUVÂNT ÎNAINTE

Cartea aceasta este rodul unui hazard al vieții universitare. Institutul de studii politice din Paris îmi ceruse să țin un curs intitulat „Marile provocări“ și destinat studenților din anul trei. Trebuia să elaborez liber, în vreo douăzeci de ședințe săptămânale, un fel de tablou sistematic al lumii de azi: nu înșirarea evenimentelor de care sunt pline ziarele, ci principalele articulații după care se ordonează și se mișcă lumea noastră. Nu aș fi avut niciodată eu însumi inițiativa unei asemenea întreprinderi. Dar cum oferta a fost acceptată, trebuia să o duc la îndeplinire. În fața unui auditoriu viu și curios, „mi-am descărcat spiritul“. Și cum o imprudență atrage după sine alta, propun acum aceste reflecții publicului larg.

INTRODUCERE

„Nu-mi imaginez viitorul“, scrie Paul Claudel la începutul *Artei poetice*, „ci prezentul însuși, pe care un zeu ne grăbește să-l deslușim. Din când în când, un om înalță capul, adulmecă, ascultă, chibzuiește, își recunoaște poziția: gândește, suspină și, scoțându-și din buzunar ceasul, caută să vadă cât e ora. *Unde sunt*? și *Ce oră este*? acestea sunt întrebările pe care le punem lumii“. În clipa în care ne începem ancheta politică, suntem motivați de aceleași probleme, frământați de aceleași întrebări inepuizabile. A începe înseamnă a te orienta.

Cum să ne orientăm în lumea socială și politică? Care e calea cea mai bună pentru a ne începe investigația? Cred că, în acest prim efort de recunoaștere, cea dintâi întrebare care trebuie pusă este următoarea: *ce anume are pentru noi autoritate*? „Pentru noi“ nu înseamnă aici pentru unul sau altul, sau pentru studenții de la Științe Politice, sau pentru cutare clasă socială sau grupă de vârstă, ci pentru noi, cetățenii unei democrații la răscrucea anului 2000. Ei bine, cred că dacă ne străduim să răspundem în maniera cea mai simplă și totodată cea mai amplă la această întrebare, vom spune cam așa: *noi*, cetățeni ai unei democrații aflate în pragul noului mileniu, *noi* recunoaștem, în domeniul teoretic, autoritatea *științei*, iar în domeniul practic, autoritatea *libertății*. Acestea sunt autoritățile cele mai larg – ca să spunem așa, universal – recunoscute în societățile noastre. Bineînțeles, unii dintre noi recunosc

și alte autorități, de pildă autoritatea unei Biserici sau a unei Legi religioase, lucru ce poate antrena conflicte de autoritate; dar autoritatea înzestrată cu cea mai mare autoritate, dacă mă pot exprima astfel, cea care inspiră legile și, dincolo de legi, care dă tonul societății noastre, este dubla autoritate a Științei și a Libertății.

Când spun că Știința și Libertatea sunt cele două mari autorități ale noastre, las desigur deoparte chestiunea adevărului sau bunătății lor. Putem considera, ca unii ecologiști, că Știința ne conduce spre catastrofă, sau, asemeni „fundamentaliștilor" religioși, că Libertatea ne îndepărtează tot mai mult de Legea divină. Rămâne adevărat că aceste două instanțe, aceste două „valori", dacă vreți, ne domină efectiv viața: *societățile noastre sunt organizate pentru știință și pentru libertate*. Acesta e un *fapt*, și anume – cred eu – faptul major al situației noastre din prezent.

Dar ce înseamnă aici cuvinte mari ca „știință" și „libertate"? Nu cumva aceste noțiuni sunt deopotrivă uzate și vagi? În ce privește știința: putem oare vorbi despre o singură știință, când există mai multe, foarte diferite între ele, și câtă vreme distingem, de pildă, și chiar opunem, științele naturii, pentru care matematica reprezintă instrumentul indispensabil și esențial, și științele omului, care par să se împotrivească total matematizării? Fizica cuantică și sociologia, de exemplu, fac oare și ele parte din *știință*? Echivocurile noțiunii de libertate par și mai mari. Despre ce libertate vorbim? Câteva dintre cele mai mari conflicte ale secolului nu s-au născut oare tocmai din cauză că oamenii au înțeles foarte diferit libertatea? Ce numitor comun există, de pildă, între libertatea liberalilor și libertatea marxiștilor, în afara faptului că fiecare parte declară că libertatea propusă de cealaltă parte nu e decât o sclavie dublată de impostură? Aceste dificultăți sunt reale, și trebuie să le avem mereu prezente în minte dacă

vrem să rămânem atenți la complexitatea fenomenelor. Consider totuși că putem vorbi în mod legitim despre *știință* și *libertate*, cel puțin în măsura în care aceste lucruri mari orientează decisiv viața și mișcarea societății noastre. Dincolo de complexitatea și echivocul celor două noțiuni, există în fiecare dintre ele un *principiu activ* foarte simplu, pe care e important să-l distingem în toată forța sa.

Să începem cu știința. Știința, în sensul modern al termenului, nu e doar o cunoaștere exactă, și nici doar o cunoaștere exactă din punct de vedere metodic, așadar a cărei exactitate este obținută și garantată de aplicarea metodei științifice. Aceste aspecte sunt foarte importante; ele aparțin definiției înseși a științei. Dar dincoace de aceste aspecte, există ceva mai fundamental, există un *proiect* inedit: a vedea lumea așa cum e ea, nu cum ar trebui să fie și, în acest scop, a o face *complet vizibilă* pentru ochiul minții. Ca să vedem ce este ea, trebuie să o facem vizibilă. Acest proiect are astfel un dublu aspect, moral și gnoseologic (adică ținând de cunoașterea ca atare).

Dintr-un punct de vedere moral, există *voința* de a îndepărta de perspectiva noastră asupra lumii tot ce ține de dorințele și de poftele noastre – de a îndepărta toate „iluziile". Întâlnim prima – și cea mai frapantă – expresie a acestei voințe în *Principele* lui Machiavelli, deci într-un context politic, și încă de la începutul secolului al XVI-lea. Citim în capitolul XV al acestei lucrări: „Intenția mea fiind însă aceea de a scrie lucruri folositoare pentru cei care le înțeleg, mi s-a părut că este mai potrivit să urmăresc adevărul concret al faptelor decât simpla închipuire. Căci sunt mulți aceia care și-au imaginat republici și principate pe care nimeni nu le-a văzut vreodată și nimeni nu le-a cunoscut ca existând în realitate. Într-adevăr, deosebirea este atât de mare între felul în care oamenii trăiesc și felul în care ei ar trebui să trăiască, încât

acela care lasă la o parte ceea ce este pentru ceea ce ar trebui să fie mai curând află cum ajung oamenii la pieire decât cum pot să izbutească."* Așa se prezintă deci, formulat pentru prima dată de Machiavelli, proiectul *realist* al științei moderne. Și așa se prezintă caracterul moral al acestei științe.

Privită însă dintr-un punct de vedere gnoseologic, ea se definește prin efortul metodic de a aduce lumea în fața ochiului minții, astfel încât lumea, în măsura în care poate fi cunoscută, să fie de acum înainte *în întregime* în fața ochiului minții, cu alte cuvinte, să fie de acum înainte *fără mister*. Marele sociolog german Max Weber, într-o conferință ținută la sfârșitul Primului Război Mondial și asupra căreia am să revin imediat, a formulat această idee cu o deosebită forță. Vorbind despre crescânda intelectualizare și raționalizare a vieții, ambele datorate științei moderne, Weber declară că ele înseamnă „că știm sau credem că în fiecare clipă *am putea*, *dacă am vrea*, să ne convingem că nu există în principiu nici o putere misterioasă și imprevizibilă care interferează în cursul vieții; pe scurt, că am putea *stăpâni* orice lucru prin *prevedere*"[1].

Aceste două aspecte ale proiectului modern de cunoaștere converg în matematizarea caracteristică științei moderne, spre deosebire, de pildă, de știința greacă. În ce privește primul aspect – respingerea „iluziilor" și „închipuirilor" –, e limpede că teoremele matematice nu sunt reflexul dorințelor noastre și că sunt indiferente față de năzuințele noastre. Și în vreme ce oamenii sunt dezbinați de ideile diferite pe care și le fac despre Bine, ei sunt cu toții, în mod necesar, de acord cu pri-

---

* Vezi Niccolò Machiavelli, *Principele*, în românește de Nina Façon, Editura Mondero, București, 1997, p. 56. (*N.t.*)

1. Max Weber, *Le Savant et le politique*, Plon, col. „Recherches en sciences humaines", Paris, 1959, p. 78.

vire la validitatea demonstrațiilor matematice. În acest sens, știința modernă îi reconciliază pe oameni. Cât despre al doilea aspect, este la fel de evident că matematica e în întregime inteligibilă, de vreme ce tocmai demonstrația matematică e cea care oferă modelul de raționament perfect concludent. Iată deci, dacă nu știința modernă sub toate aspectele ei, cel puțin proiectul științei moderne așa cum a fost el definit la începuturile sale, și care n-a încetat să acționeze până în ziua de azi.

Am ajuns acum la cea de-a doua mare autoritate modernă, și anume libertatea. Pare mai greu de dat o definiție sintetică a libertății decât a științei. Vorbim despre libertatea religioasă, sau politică, sau economică? Vorbim despre libertatea „exterioară" a lui „fac ce vreau" fără opreliști din partea cuiva, potrivit concepției primilor mari filozofi liberali, ca Hobbes și Spinoza în secolul al XVII-lea, sau vorbim despre libertatea „interioară", prin care mă determin pe mine însumi, mă autodetermin, îmi dau mie însumi legea, conform concepției lui Rousseau și Kant în secolul al XVIII-lea? Oricât de interesante și de importante ar fi aceste diferențe interioare pentru noțiunea modernă de libertate, ele nu afectează adevărul efectiv și dinamic al libertății moderne, și anume că *omul este autorul suveran, de fapt și de drept, al lumii umane*. Este și trebuie să fie. Lumea, în orice caz lumea umană, „societatea", nu are drept autor pe Dumnezeu, sau zeii, nici natura, ci pe omul însuși. Acest adevăr fundamental al condiției noastre, care în societățile anterioare era ascuns și, ca să spunem așa, îngropat, devine vizibil în societățile democratice. Democrația *pune în practică și în scenă* această suveranitate umană. De exemplu, orice alegere generală bazată pe sufragiul universal pune în practică și în scenă faptul că membrii societății, cetățenii, sunt autorii condițiilor lor de existență, pentru că își aleg liber reprezentanții care vor înrâuri aceste condiții

prin legislație. Acesta este de altfel motivul cel mai puternic, și totodată cel mai nobil, al adversarilor democrației moderne, al celor care erau numiți „reacționari": ei considerau că există ceva extraordinar de periculos pentru om, ceva de-a dreptul nelegiuit, în ambiția democratică de a organiza lumea „după bunul plac", în loc de a ne supune legii divine sau de a urma tradițiile sigure primite de la generațiile trecute.

*

Tabloul pe care tocmai l-am schițat este cu siguranță sumar, dar cred că ne dă o idee în linii mari exactă cu privire la cele două mari „mase spirituale", după cum spunea Hegel, ce compun lumea în care încercăm să ne orientăm. Și totul ar fi cum nu se poate mai bine în cea mai bună dintre lumi dacă nu s-ar produce niște fenomene stranii de îndată ce apropiem aceste două mase una de cealaltă și analizăm *în ansamblu* știința și libertatea.

Să examinăm de pildă o problemă foarte dezbătută astăzi, aceea a manipulărilor genetice. Potrivit unei credințe foarte răspândite, societatea, „democrația", este abilitată, dacă nu să le interzică pur și simplu, cel puțin să reglementeze aceste manipulări: ne-am afirma astfel libertatea colectivă. În același timp, la fel de răspândit e și sentimentul – uneori la aceleași persoane – că această legislație nu slujește la nimic, că „știința nu poate fi oprită" și că, de altminteri, nu avem dreptul să o oprim! De fapt, dacă situația juridică, în diverse țări, este destul de confuză, se pare că în practică cercetarea genetică e aproape complet liberă. Pe scurt, știința noastră pare mai puternică decât libertatea noastră, irezistibil mai puternică decât ea. Dar atunci ce se întâmplă cu libertatea noastră? Mai putem oare vorbi de libertatea noastră, de suveranitatea noastră, când știința este adevărata și legitima noastră suverană? De altfel, de multă vreme unii filozofi, precum Hegel,

susțin teza că ne aflăm sub imperiul științei, că aceasta reprezintă destinul nostru și că, prin urmare, atât de lăudata noastră libertate este iluzorie.

Pe de altă parte, se pare că și contrariul este adevărat, că libertatea este mai puternică decât știința. Nici un guvern democratic nu s-ar gândi să-și întemeieze legitimitatea pe știință, de exemplu pe cunoașterea pe care ne-o pune la dispoziție știința cu privire la natura umană sau la istoria umană. Regimurile totalitare au avut pretenția că se bazează pe o asemenea știință. Comunismul a pretins că pune în aplicare cunoașterea științifică, elaborată de Marx, a legilor istoriei, știința istoriei numită „materialism istoric". Nazismul, la rândul său, a pretins că pune în aplicare cunoașterea științifică a legilor naturii umane, în special cele care guvernează „inegalitatea între rase". Crimele comise în secolul XX în numele legilor istoriei sau ale naturii ar fi fără îndoială suficiente pentru a îndepărta orice guvern democratic de la ispita de a-și întemeia acțiunea pe știință. Dar la acest motiv se adaugă un altul, fundamental: pentru noi, cetățeni ai democrațiilor – și cei care ne guvernează sunt, la acest capitol, cetățeni ca și noi –, *nu există o știință a ceea ce e bun pentru noi*, bun pentru om. Noi suntem cei care descoperă sau inventează ce e bun pentru noi, la nivel individual sau colectiv, prin noi înșine sau pentru noi înșine, în fiecare clipă și în deplină libertate. Ceea ce e bun pentru noi nu aparține domeniului științei, ci domeniului „valorilor", și noi suntem cei care alegem aceste „valori", unii spun chiar că noi le „creăm", liber. În acest sens, pentru noi libertatea este mai puternică decât știința.

Pe baza acestor două exemple, vedem că uneori știința intimidează libertatea, o reduce la tăcere, iar alteori libertatea, plătindu-i cu aceeași monedă, îi poruncește științei să tacă. Astfel încât, am fi tentați să spunem, după cum oamenii din Evul Mediu trebuiau să se orienteze într-o lume deopotrivă

organizată și dezorganizată de confruntarea celor două mari autorități, ale Papei și împăratului, tot așa noi, cetățeni ai democrațiilor moderne, trebuie să ne orientăm într-o lume deopotrivă organizată și dezorganizată de confruntarea celor două mari autorități, ale științei și libertății.

*

Adineauri am făcut aluzie la distincția – și chiar la separația – care ne este familiară între lumea științei și cea a „valorilor". Această separație este pentru noi un fel de evidență. În același timp, tocmai am văzut că această separație nu e una adevărată, de vreme ce uneori știința dă ordine libertății, iar alteori libertatea e cea care dă ordine științei. Această separație este deci mai puțin o evidență, cât o dorință: am vrea să rezolvăm conflictele reale sau potențiale dintre cele două autorități care-i despart pe combatanți. Această dorință a fost mai întâi formulată când cele două autorități s-au afirmat în toată puterea lor, adică la sfârșitul secolului al XIX-lea. Filozofii și sociologii au elaborat atunci o doctrină menită să rezolve – sau mai degrabă să prevină – aceste conflicte. Încă mai împărtășim acea doctrină, dornică să distingă riguros între „fapte" și „valori": savantul se ocupă de fapte; omul alege sau creează liber valorile potrivit cărora vrea să trăiască; nu există deci o știință a valorilor, și nici o cunoaștere obiectivă a binelui. Cunoașteți această doctrină: e cea care domnește astăzi.

Nu se pune problema să studiem această doctrină într-o manieră aprofundată. Dar trebuie să o cunoaștem și să o evaluăm cel puțin în linii mari, din mai multe motive a căror urgență este inegală. Cel mai urgent este următorul: cursul de față ține oare de știință sau ține de valori, care nu pot fi, în acest caz, decât valorile *mele*? Dacă ține de știință, nu trebuie să pierdeți nici un cuvânt și, desigur, trebuie să fiți

de acord cu tot ce afirmă el; dacă ține de valori, adică de valorile mele, de ce l-ați asculta, de ce v-ar interesa felul în care-mi aleg valorile? Această alternativă nu este satisfăcătoare, firește, dar pare implicată în înțelegerea curentă a separării dintre fapte și valori. Trebuie, așadar, să examinăm acest aspect mai îndeaproape.

Este de altminteri remarcabil că textul cel mai celebru și mai influent asupra acestei chestiuni e constituit de două conferințe ținute de un profesor universitar, dintre care prima, de unde am împrumutat deja un citat, este consacrată tocmai vocației de savant a profesorului universitar. Mă refer desigur la conferințele lui Max Weber, *Wissenschaft als Beruf* și *Politik als Beruf**, ținute la universitatea din München în iarna anului 1918, într-un moment de mare confuzie politică, socială și morală, și traduse și cunoscute în franceză sub titlul *Le Savant et le politique*. După cum am arătat deja, aceste scurte texte se numără printre cele mai impresionante și influente scrieri ale secolului XX. Am să vă propun o scurtă analiză a primei conferințe, de departe cea mai importantă pentru tema noastră, cea care se referă la meseria și vocația de savant.

Vorbind în fața studenților și colegilor, Max Weber își pune întrebări cu privire la datoria sa ca profesor și la ceea ce poate aștepta de la el publicul său. Și răspunde: „Nu-i putem cere niciodată altceva decât probitate intelectuală, cu alte cuvinte obligația de a recunoaște că, pe de o parte, stabilirea faptelor, determinarea realităților matematice și logice sau constatarea structurilor intrinseci ale valorilor culturale, și, pe de altă parte, răspunsul la întrebările privind *valoarea* culturii și a conținuturilor sale particulare, sau la cele referitoare la modul

* În limba română a apărut traducerea celei de-a doua conferințe, *Politik als Beruf*: *Politica, o vocație și o profesie*, trad. din germană de Ida Alexandrescu, Editura Anima, București, 1992. (*N.t.*)